

Ontleden 2.0

Opdracht: Analyseren

1. Inleiding

In het reguliere grammaticaonderwijs richten de opdrachten zich vooral op het opsporen van woord- of zinsdelen aan de hand van bepaalde vuistregels. Denk aan het achterhalen van het onderwerp met de vuistregel: *Stel de vraag: wie/wat + persoonsvorm?* Prof. dr. Peter Arno Coppen laat met zijn aanpak *Actief Grammaticaal Denken* de leerlingen kritisch nadenken over de taalkundige concepten die achter deze vuistregels liggen.

Door het uitwerken van deze opdracht worden de leerlingen zich bewuster van het onderscheid tussen naamwoordelijke en werkwoordelijke gezegdes en het concept dat hieraan ten grondslag ligt.

vak	Nederlands
schooltype/afdeling	onderbouw vwo
leerjaar	klas 2
tijdsinvestering	1 lesuur (60 minuten)
onderwerp	grammatica, taalvorm
hogere denkvaardigheid	analyseren, creëren, evalueren Kritisch denken, Communiceren
referentiekader taal	Begrippenlijst en Taalverzorging
bron	Deze opdracht is afkomstig uit de aanpak van Coppen en in de praktijk uitgetoetst in samenspraak met het Dominicus College in Nijmegen in het kader van het project Werken met Tussendoelen in het VO van het Expertisecentrum Nederlands. De originele opdracht rond Activerend Grammaticaonderwijs en bijbehorende filmfragmenten zijn te vinden op: www.werkenmettussendoelen.nl > Tussendoelen VO > Reflectie op geschreven taal > tabblad Praktijkvoorbeelden.

2. Opdracht

Inleiding

Waar gaat deze opdracht over?

Je hebt verschillende ezelsbruggetjes geleerd om bijvoorbeeld de persoonsvorm (zet de zin in een andere tijd of maak er een vraagzin van) en het onderwerp (wie/wat + persoonsvorm?) van een zin te achterhalen. Tijdens deze les gaan we Actief Grammaticaal Denken.

Wat wordt er van je verwacht?

In deze les leer je hoe je de verbanden tussen woorden in zinnen kunt opsporen en gebruiken.

De opdrachten

LES 1: ONTLEDEN 2.0 – Activerende grammatica volgens prof. dr. Coppen

Na deze les weet je meer over betekenisverbanden in zinnen, en welke rol het gezegde daarin speelt.

Opdracht 1

Je werkt in tweetallen aan deze opdracht. Van je docent krijg je hiervoor een werkblad en een aantal losse kaartjes.

Op de kaartjes staan taaluitingen van een tweejarige peuter. Je ziet dat de peuter nog niet zo goed Nederlands spreekt: de uitingen zijn geen complete zinnen, het zijn steeds maar twee woorden die naast elkaar gezet zijn. Toch zit daar al betekenis in. Het is niet moeilijk om te bedenken wat de peuter zou kunnen bedoelen.

De twee woorden van de peuter vormen telkens samen een uitspraak. Er ontstaat een extra betekenis door het verband tussen de twee woorden. Als je goed kijkt naar dat betekenisverband kun je de uitingen in twee gelijke groepen verdelen.

Discussieer samen over een mogelijke indeling van de kaartjes in twee groepen. Bespreek daarbij wat telkens het verband is tussen de twee woorden op het kaartje. Als je het eens bent over een indeling, vul dan schema 1 op Werkblad 2 in.

Vul het schema op de volgende manier in: zet het eerste woord van een kaartje in de eerste kolom, en het tweede woord in de derde kolom. De tweede, middelste kolom blijft dus leeg!

Opdracht 2

Je gaat deelnemen aan een onderwijsleergesprek over de aard van de twee verbanden.

Opdracht 3

Wat heb jullie nu ontdekt? De tussenliggende woorden zijn allemaal persoonsvormen. Er zijn persoonsvormen die horen bij de eerste groep, en persoonsvormen die horen bij de tweede groep. Er is ook een persoonsvorm die beide kanten op kan. Vul samen alle persoonsvormen in schema 3 op Werkblad 2 in.

Opdracht 4

Je docent geeft klassikaal uitleg.

Opdracht 5

Je werkt opnieuw in een tweetal, en je hebt Werkblad 2 nodig dat je van je docent krijgt.

Bekijk en ontleed de zinnen die je ziet bij schema 4. Noteer uit iedere zin het volgende:

1. de kernwoorden (denk aan de peutertaal zoals je die in schema 1 hebt geoefend);
2. bepaal het betekenisverband;
3. bepaal de persoonsvorm (pv.);
4. ga na of de pv. past bij een werkwoordelijk (ww. gez.) of naamwoordelijk gezegde (nw. gez.);
5. noteer de redenering die je bij het beantwoorden van de vragen hebt gevolgd.

Kijk eerst goed naar onderstaand voorbeeld voordat je aan de slag gaat.

Voorbeeld:

Zin: <i>De slechtste speler is altijd de keeper.</i>		
Kernwoorden:	<i>speler</i>	<i>keeper</i>
Betekenisverband:	<i>zijn</i>	<i>naamwoordelijk</i>
Persoonsvorm	<i>is</i>	
Persoonsvorm past bij:	<i>naamwoordelijk</i>	
Redenering:	<i>De persoonsvorm valt niet samen met een kernwoord, en past bij een naamwoordelijk gezegde. Dit sluit aan bij het naamwoordelijke betekenisverband, want keeper, dat is de slechtste speler.</i>	

Conclusie:	<i>is de keeper</i>	<i>naamwoordelijk gezegde</i>
-------------------	---------------------	-------------------------------

Opdracht 6

Ga met een ander tweetal bij elkaar zitten en bespreek in dit viertal jullie antwoorden op Werkblad 2, schema 4. Zijn er nog antwoorden waar je over twijfelt? Die bespreek je klassikaal met je klasgenoten en je docent.

3. Toelichting

Waarom deze opdracht?

Deze opdracht stimuleert de leerlingen kritisch te kijken naar ons taalsysteem en onze grammatica. Ze leren *kritisch denken*: door middel van inductief redeneren en het impliciet opstellen en toetsen van hypothesen ontdekken de leerlingen welke aannamen er ten grondslag liggen aan een naamwoordelijk en werkwoordelijk gezegde. Ze *analyseren* hun eigen aanpak, *creëren* en construeren op basis daarvan ideeën voor een mogelijk werkingsmechanisme en *evalueren* hun ideeën door het werkingsmechanisme te leggen op nieuwe zinnen. Door onderlinge uitwisseling scherpen ze hun eigen redentatie en de redentatie van hun klasgenoten verder aan en ontstaat er meer bewustzijn voor de grammaticale concepten in onze taal.

Wat wordt van leerlingen gevraagd?

Het schema hieronder laat zien op welke momenten en op welke manier de leerlingen samenwerken in deze les:

Opdracht	Klassikaal	Individueel	Duo	Viertal
1			X	
2	X		X	
3			X	
4	X			
5			X	
6				X

In deze les worden de leerlingen uitgedaagd om peuteruitingen op basis van het verband tussen twee woorden in twee gelijke groepen te verdelen. Ze komen tot het inzicht dat er zinnen zijn waarin de woorden 'zijn' of 'doen' de beide woorden aan elkaar koppelen; dit vormt de basis voor het onderscheiden van het werkwoordelijke en naamwoordelijke gezegde. Naast 'zijn' en 'doen' zijn er ook andere koppel- en hulpwerkwoorden te onderscheiden; de leerlingen achterhalen en groeperen deze. Op basis van de opgedane inzichten gaan de leerlingen aan de slag met het bepalen van het naamwoordelijk en werkwoordelijk gezegde in zinnen. De leerlingen wisselen bij het uitvoeren van de opdrachten hun ideeën steeds weer uit en verfijnen deze op basis van de interactie.

Wat wordt er van de docent gevraagd?

Hieronder wordt bij enkele opdrachten uit deze les aangegeven wat er voorbereid moet worden door de docent of wat aandachtspunten zijn tijdens de uitvoering van de lessen.

- Kopieer voor alle leerlingen de opdrachtbeschrijving.
- Kopieer voor ieder tweetal Werkblad 1 en bied de kaartjes op dit werkblad uitgeknipt aan de leerlingen aan (of laat hen deze zelf uitknippen).
- Kopieer voor alle leerlingen Werkblad 2.

Loop tijdens het werken aan deze opdracht door de klas. Ga bij enkele duo's zitten en stimuleer hen door het stellen van vragen om hun keuze onder woorden te brengen en te beargumenteren. Je kunt deze opdracht minder complex maken door het aantal opgaven per schema te reduceren.

Je kunt er ook voor kiezen om na afloop van elke opdracht even klassikaal na te gaan tot welke antwoorden de leerlingen gekomen zijn. Waak er in dat geval echter wel voor dat je niet te veel voor gaat zeggen. De insteek van deze opdracht is juist dat de leerlingen zelfontdekkend leren – aangespoord worden om zelf na te denken over de strategie – en op basis van hypothesetoetsing tot een verdere specificering van hun aanpak komen.

Opdracht 2

Bespreek met de leerlingen:

De twee groepen laten de twee belangrijke betekenisverbanden in de taal zien. Als je met twee woorden één betekenisvolle taaluiting maakt, gaat het altijd om een van deze twee, namelijk 'zijn' en 'doen'. Deze twee betekenisverbanden zijn met een neutraal woord uit te drukken. Het woord past in de tweede kolom tussen die twee woorden. In de taalontwikkeling van een peuter zie je dat woord vaak in de volgende fase opduiken.

Nu ga je in tweetallen proberen om verschillende werkwoorden in de tweede kolom in te vullen. Sommige woorden passen in de tweede kolom van beide groepen, sommige maar in één van de groepen. Bespreek met je klasgenoot alle mogelijkheden, en vul je gezamenlijke oordeel in [schema 2](#) in. Vul een plusje in als het woord past op bijna alle plaatsen in de groep. Vul een minnetje in als het woord past op bijna geen enkele plaats in de groep. Als je het niet eens wordt, vul dan een vraagteken in.

Opdracht 4

Geef de leerlingen uitleg:

Het betekenisverband tussen de woorden uit de eerste groep van schema 1 (*mama lief*) noemen we een *naamwoordelijk verband* (omdat het een verband tussen naamwoorden is). Het betekenisverband tussen de woorden uit de tweede groep (*papa slapen*) noemen we een *werkwoordelijk verband* (het is een verband tussen een naamwoord en een werkwoord).

Als in de tweede kolom van schema 1 een persoonsvorm is ingevuld, vormen de tweede en de derde kolom samen het *gezegde*. Vandaar dat we dan spreken van een *naamwoordelijk* en een *werkwoordelijk gezegde*. In de eerste groep worden twee naamwoorden gekoppeld. Het woordje dat kan koppelen is een *koppelwerkwoord*. Hier is het koppelwerkwoord de persoonsvorm.

De persoonsvorm in een werkwoordelijk gezegde noemen we een *hulpwerkwoord* (omdat dit het werkwoord helpt in het werkwoordelijk verband).

Een bijzonder geval ontstaat als de tweede en derde kolom gecombineerd worden tot één persoonsvorm. Je hebt bijvoorbeeld *Papa doet slapen* (met hulpwerkwoord *doet*), en je combineert dat tot *Papa slaapt*. Dan is de persoonsvorm in zijn eentje het hele werkwoordelijk gezegde. Maar eigenlijk bestaat dat woord (*slaapt*) dus uit twee stukjes: 'slaap' uit het werkwoord 'slapen' en de -t uit de persoonsvorm 'doet'.

Deze uitleg is de basis voor de ontleding van het werkwoordelijk en naamwoordelijk gezegde.

Hoe kun je deze kennis gebruiken?

Zoek per zinnetje de kernwoorden die in een betekenisverband staan. Beoordeel per geval eerst of je te maken hebt met een naamwoordelijk betekenisverband (*zijn*) of een werkwoordelijk verband (*doen*).

Bespreek enkele voorbeelden, bijvoorbeeld:

Zin: In de zomer gaan we altijd voetballen op het pleintje voor ons huis.		
Kernwoorden:	<i>wij</i>	<i>voetballen</i>
Betekenisverband:	<i>doen</i>	<i>werkwoordelijk</i>
Persoonsvorm	<i>gaan</i>	
Persoonsvorm past bij:	<i>werkwoordelijk gezegde</i>	
Redenering:	<i>Dit sluit aan bij het werkwoordelijke betekenisverband, want voetballen, dat doen we.</i>	
Conclusie:	<i>gaan voetballen</i>	<i>werkwoordelijk gezegde</i>

Let op: soms heb je van allebei een beetje. In de zin *Anne wordt balletdanseres* doet Anne iets, maar ze is na afloop ook iets. Toch is het betekenisverband tussen *Anne* en *balletdanseres* voornamelijk een naamwoordelijk verband, want balletdanseres dat ben je.

Er zijn nog een paar lastige gevallen, zoals de voltooide tijd, speciale betekenissen van het woordje *zijn*, zinnen met *het* als onderwerp, en de lijdende vorm. Daar kun je aandacht aan schenken bij die leerlingen die dit snel onder de knie hebben. Laat hen eens worstelen met de volgende opgaven:

Zin: Ik zou elke dag gitaar willen kunnen spelen		
Kernwoorden:	<i>ik</i>	<i>spelen</i>
Betekenisverband:	<i>doen</i>	<i>werkwoordelijk</i>
Persoonsvorm	<i>zou</i>	<i>speel</i>
Persoonsvorm past bij:	<i>werkwoordelijk gezegde</i>	
Redenering:	<i>Behalve de persoonsvorm heb je nog meer werkwoorden. Als je ze allemaal wegstreept op één na, dan krijg je de zin Ik speel elke dag gitaar. In die zin is speel de persoonsvorm. Die past bij het werkwoordelijke verband.</i>	
Conclusie:	<i>zou willen kunnen spelen</i>	<i>werkwoordelijk gezegde</i>

Zin: Zij kan soms echt een vervelend kreng zijn		
Kernwoorden:	<i>zij</i>	<i>kreng</i>
Betekenisverband:	<i>zijn</i>	<i>naamwoordelijk</i>
Persoonsvorm	<i>kan</i>	<i>is</i>
Persoonsvorm past bij:	<i>naamwoordelijk gezegde</i>	
Redenering:	<i>Behalve de persoonsvorm heb je nog meer werkwoorden. Als je ze allemaal wegstreept op één na, dan krijg je de zin Zij is soms echt een vervelend kreng. In die zin is is de persoonsvorm. Die past bij het naamwoordelijke verband.</i>	
Conclusie:	<i>kan een vervelend kreng zijn</i>	<i>naamwoordelijk gezegde</i>

Soms heb je zinnen waarin behalve de persoonsvorm nog andere hulpwerkwoorden aanwezig zijn. In dat geval moet je de zin vereenvoudigen. Streep alle hulpwerkwoorden weg, behalve de laatste, en maak van die laatste de persoonsvorm. Let erop dat je in je conclusie de hulpwerkwoorden weer terugzet bij het gezegde.

Opdracht 6

Voor de klassikale uitwisseling kan eventueel de werkvorm 'sta op en wissel uit' gebruikt worden. Bij deze werkvorm gaan alle leerlingen staan. Je laat een leerling een lastige opgave inbrengen en vertellen wat zijn/haar antwoord is. De klasgenoten die het daar mee eens zijn, gaan zitten. De klasgenoten die er een ander idee bij hebben, blijven staan.

WERKBLAD 1

Kaartjes met taaluitingen

mama lief	hondje blaffen
oma breien	pop stout
Tommie lachen	auto rood
snoepje lekker	meloen bah
treintje tsjoektsjoek	papa slapen
broertje boos	tante zingen

WERKBLAD 2

Ontleden 2.0

Schema 1

Eerste groep

1	2	3
mama		lief

Tweede groep

1	2	3
papa		slapen

Schema 2

Vul in de tweede kolom van schema 1 in:	Past bij de eerste groep: +, - of ?	Past bij de tweede groep: +, - of ?
is		
wordt		
gaat		
zal		
doet		
blijft		
kan		
lijkt		
moet		
lijkt te		
mag		
schijnt		
schijnt te		
blijkt		
blijkt te		
wil		

Schema 3

Persoonsvormen die passen in de eerste groep:	
Persoonsvormen die passen in de tweede groep:	
Persoonsvorm die overal past:	

Schema 4**Zin 1: Het water stroomt over de weg.**

Kernwoorden:		
Betekenisverband: doen of zijn?		
Persoonsvorm?		
Past de pv. bij ww. gez. of nw. gez.?		
Redenering:		
Conclusie:		

Zin 2: Het water is levensgevaarlijk.

Kernwoorden:		
Betekenisverband: doen of zijn?		
Persoonsvorm?		
Past de pv. bij ww. gez. of nw. gez.?		
Redenering:		
Conclusie:		

Zin 3: De burgemeester woont niet in het hart van de stad.		
Kernwoorden:		
Betekenisverband: doen of zijn?		
Persoonsvorm?		
Past de pv. bij ww. gez. of nw. gez.?		
Redenering:		
Conclusie:		

Zin 4: Mijn pianoleraar is een Rus.		
Kernwoorden:		
Betekenisverband: doen of zijn?		
Persoonsvorm?		
Past de pv. bij ww. gez. of nw. gez.?		
Redenering:		
Conclusie:		

Zin 5: Piet was helaas niet op school vandaag.		
Kernwoorden:		
Betekenisverband: doen of zijn?		
Persoonsvorm?		
Past de pv. bij ww. gez. of nw. gez.?		
Redenering:		
Conclusie:		

Zin 6: In december schijnt de zon weinig.		
Kernwoorden:		
Betekenisverband: doen of zijn?		
Persoonsvorm?		
Past de pv. bij ww. gez. of nw. gez.?		
Redenering:		
Conclusie:		

Zin 7: Dat verhaal komt me zeer bekend voor.		
Kernwoorden:		
Betekenisverband: doen of zijn?		
Persoonsvorm?		
Past de pv. bij ww. gez. of nw. gez.?		
Redenering:		
Conclusie:		

Zin 8: Het reddingsplan heeft een vreselijke ramp voorkomen..		
Kernwoorden:		
Betekenisverband: doen of zijn?		
Persoonsvorm?		
Past de pv. bij ww. gez. of nw. gez.?		
Redenering:		
Conclusie:		

Zin 9: Bij nader inzien bleek de bijeenkomst weer een groot succes.		
Kernwoorden:		
Betekenisverband: doen of zijn?		
Persoonsvorm?		
Past de pv. bij ww. gez. of nw. gez.?		
Redenering:		
Conclusie:		

